

Д. С. Чернюк,
аспірант, Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України

СИСТЕМНА ПРОБЛЕМАТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

D. Cherniuk,
Postgraduate, Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine

SYSTEMIC PROBLEMS OF THE FUNCTIONING OF UKRAINIAN BANKING MARKET

У статті розкрито проблематику функціонування ринку банківських послуг України, що особливо гостро проявилася в результаті впливу світової фінансово-економічної кризи 2008—2009 років та політико-економічної кризи в Україні в 2013—2014 роках. На основі аналізу статистичних показників діяльності банків автором виявлено та сформульовано основні проблеми макроекономічного (зовнішнього) та структурного (внутрішнього) характеру, які постають на заваді ефективному функціонуванню ринку банківських послуг в Україні. Системна проблематика функціонування вітчизняного ринку банківських послуг описана детально у розрізі окремих проблем із наданням статистичних даних для їх підтвердження.

The article reveals the problems of the functioning of ukrainian banking market, which was especially evident as a result of the global financial crisis of 2008—2009 and the political-economic crisis in Ukraine of 2013—2014. Based on the analysis of statistical indicators of banking author defined and stated the main macroeconomic (external) and structural (internal) problems that prevent the effective functioning of the banking market in Ukraine. Systemic problems of the ukrainian banking market are described in details in the context of particular problems provided with statistic data for their confirmation.

Ключові слова: ринок банківських послуг, банк, банківські активи, кредити, депозити, іноземний капітал.

Key words: banking market, bank, banking assets, loans, deposits, foreign capital.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективне та стабільне функціонування ринку банківських послуг не тільки відіграє особливу роль у розвитку економічної системи країни, але й стає необхідною передумовою та стабільним базисом її подальшого економічного процвітання. Гостра фінансова криза 2008—2009 рр. та наступна економічна стагнація в економіці України довели, що вітчизняний ринок банківських послуг не тільки значною мірою залежить від впливу світових фінансово-економічних викликів, а є однією з найбільш незахищених сфер, в якій ці негативні економічні процеси проявляються особливо гостро. Низька здатність українських банків протистояти кризовим явищам обумовлена системними проблемами ринку банківських послуг у цілому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням ринку банківських послуг нашої країни в різні часи займалися економісти-практики, серед яких доцільно виділити М. Савлука, В. Гейця, С. Буряка,

О. Дибу, І. Івасіва, А. Дзюблюка, В. Стельмаха, О. Сугоняку та ін. Однак у наукових дослідженнях мало уваги приділено формулюванню конкретних проблем функціонування та розвитку ринку банківських послуг на основі аналізу статистичних показників діяльності банків. Усе це свідчить про актуальність теми, а відтак, зумовило вибір на пряму дослідження в науковому і практичному аспектах.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Основним завданням дослідження є виявлення та формулювання основних проблем, що стають на заваді стійкого розвитку вітчизняного ринку банківських послуг, з урахуванням останніх змін у показниках діяльності банків.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Формування стабільного й ефективного ринку банківських послуг видається одним із найважливіших завдань у загальній стратегії реформування економічної

системи нашої країни на ринкових засадах та реалізації відповідних структурних перетворень як реального, так і фінансового секторів національного господарства. Водночас, формування в Україні повноцінного ринку банківських послуг зіштовхується із існуванням низки проблем зовнішнього та/або макроекономічного (знаходяться поза межами банківського ринку, але при цьому впливають на нього) та внутрішнього або структурного (обумовлені внутрішньобанківськими особливостями їх функціонування в конкурентному середовищі) характеру.

Основними зовнішніми проблемами, які постають на заваді ефективному функціонуванню вітчизняного ринку банківських послуг, є: повільні темпи ринкових перетворень вітчизняної економіки; наявність макроекономічних диспропорцій, особливо значного дефіциту державного бюджету; нестійкий і недостатньо прозорий фінансовий стан значної кількості підприємств; недостатній розвиток фондового ринку, ринку нерухомості, а також відсутність ринку землі [1, с. 165]. Окрім цього варто виокремити невисокий рівень доходів більшої частини населення, низький рівень довіри населення до національної валюти (внаслідок її значної девальвації у 2008 та 2014 роках) та до банківських установ. Це зумовлено по-перше, перебігом економічних процесів на початку 90-х рр., пов'язаних із втратою заощаджень та подальшою гіперінфляцією; по-друге, світовими фінансовими та економічними кризами 1998—1999 рр. та 2008—2009 рр.; по-третє, політичною та економічною кризою в Україні у 2013—2014 рр. Зазначені зовнішні проблеми зумовлюють зменшення надходження фінансових ресурсів до банківського сектору тим самим, не дозволяючи банкам активно реалізовувати повноцінні стратегії із широким розмаїттям відповідних послуг, пов'язаних із залученням ресурсів. У результаті потенціал з реалізації як депозитних, так і значною мірою кредитних послуг банків на ринку залишається нереалізованим, залишаючи значну частину населення поза межами банківського обслуговування взагалі.

Зрозуміло, що вирішення проблем зовнішнього характеру, передусім зростання ВВП країни, а з ним і доходів населення, докорінно спроможне змінити дану ситуацію та надати потужний поштовх для розвитку банківського ринку в цілому. Однак існує ще ряд внутрішніх проблем, що притаманні власне ринку банківських послуг, зокрема: незначні розміри вітчизняного ринку банківських послуг; недостатній рівень капіталізації банків; низький рівень концентрації та консолідації ринку банківських послуг; невелика частка іноземного капіталу у структурі капіталу українських банків; занадто висока вартість банківських послуг; погана якість кредитного портфелю банків тощо. Сформульовані структурні проблеми розвитку українського ринку банківських послуг є системними, взаємопов'язаними та потребують більш детального розгляду, про що йтиметься далі.

Перш за все варто відзначити все ще надто малі розміри ринку банківських послуг, особливо якщо порівнювати їх із промислово розвинутими країнами. Якщо у більшості країн Європейського Союзу масштаби споживчого кредитування є співставними із розміром ВВП цих країн, а розміри банківських активів багатьох країн у декілька разів перевищують розмір ВВП країни (у

Німеччині співвідношення банківських активів до ВВП у 2013 р. становило 275,0%, в Об'єднаному Королівстві — 468,4%, у Франції — 382,6%), то в Україні ситуація із обсягами виданих кредитів населенню та залучених від нього вкладів залишається поки що досить далекою від належного для ринкової економіки рівня, вказуючи на недостатню діяльність банків із реалізації функції фінансового посередництва на ринку, а співвідношення активів банків до ВВП у 2013 р. становило лише 87,8% [2; 3].

Однією з ключових проблем функціонування та подальшого розвитку вітчизняного ринку банківських послуг є недостатня капіталізація банків (частка недепозитного фінансування банків України у посткризових роках стрімко знижувалася, поєднуючись із скороченням частки зовнішнього боргового фінансування та обмеженням доступу на внутрішній ринок капіталів), тому необхідною умовою подальшого розвитку та стабілізації банківського сектору є нарощення капіталу, досягти якого за сучасних умов можна, переважно, за рахунок концентрації капіталу. При зростанні обсягів операцій при низькій капіталізації, українська банківська система буде зберігати нестабільність навіть у умовах економічного зростання.

Рівень концентрації та консолідації банківського ринку України залишається все ще дуже низьким, незважаючи на позитивні тенденції його зростання протягом останніх років. Зокрема процес концентрації банківського капіталу характеризується зменшенням кількості банків, інтенсивність якого спостерігалась протягом фінансової кризи 2008 р. та політичної кризи 2013—2014 рр., що викликало нову хвилю фінансової кризи. Зменшення кількості банків відбувалось як з причини, пов'язаної з відкликом ліцензії, так і з причин, пов'язаних з консолідацією капіталів через злиття та поглинання. Найбільш гостро проблеми функціонування ринку банківських послуг України проявилися вже у 2014 р., наслідком чого стало банкрутство та закриття ряду банків. Нова хвиля кризи виявила, що далеко не всі установи вели свою роботу ефективно. У результаті цього станом на вересень 2014 р. НБУ від початку року було визнано неплатоспроможними 18 банків. В роботі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) знаходяться 20 банків, з яких 9 у стадії ліквідації, в 11 банках введена тимчасова адміністрація [4]. Такої кількості проблемних банків не було навіть у кризовому 2009 р. У більшості випадків мова йде про кредитні установи, які так чи інакше були пов'язані з попереднім керівництвом країни і активно займалися виведенням коштів за межі країни ("Брокбізнесбанк", "Південкомбанк", "Західкомбанк", "Промекономбанк", "Даніель", "Меркурій", "Інтербанк", "АвтоКРАЗбанк", "Старокиївський"). При цьому офіційно визнана кількість проблемних банків може не бути повним відображенням реального стану, зокрема, в аналогічній ситуації може знаходитися ще близько половини банківських установ.

Існуюча модель присутності іноземного капіталу в банківській галузі України створює додаткові проблеми для розвитку ринку банківських послуг, тому потребує суттєвої трансформації механізмів корегування та регулювання. Відбувається постійне зниження частки іноземного капіталу у структурі капіталу банків, які ве-

дуть діяльність на вітчизняному ринку банківських послуг. Частка іноземного капіталу на початку 2014 р. становила 34,0% [3], при цьому суттєве її зниження (близько 8 п.п. протягом 2012—2013 рр.) є серйозною проблемою та істотною загрозою функціонування вітчизняного ринку банківських послуг. Якщо виключити банки, акціонерами яких є суб'єкти Російської Федерації, то проблема стає ще більш очевидною, адже відбувається динамічне скорочення частки європейських банків — частка активів іноземних банків (за виключенням російських банків) протягом 2008—2012 рр. зменшилася з 40% до 20% від загального обсягу активів банківських установ [5]. Водночас частка російських банківських установ на ринку банківських послуг швидко збільшується (близько 32% в обсягах капіталу та 18% в обсягах активів), що більшою мірою підкріплено не економічними, а геополітичними цілями їхніх власників. Крім цього серед банків з іноземною участю є, по-перше, псевдо-іноземні банки (з номінально іноземними, але фактично вітчизняними власниками), такі як "Приватбанк", "Банк Кредит Дніпро", "Банк Київська Русь", "Експобанк тощо" (акціонери банку переважно зареєстровані на Кіпрі); по-друге, квазі-іноземні банки (з міноритарною участю іноземного капіталу), такі як "Дельта Банк", "Мегабанк" тощо. Модель участі в українській економічній стратегії іноземного банківського капіталу як європейського, так і російського вже стала предметом професійної дискусії в Україні. Станом на початок 2014 р. в Україні діють лише 19 банків із 100% участю іноземного капіталу, до того ж, надання послуг вони переважно здійснюють у корпоративному секторі ринку банківських послуг [3].

Вихідною проблемою взаємовідносин між банками та їх клієнтами є висока вартість банківських послуг. Відповідно високою є вартість фінансових ресурсів для забезпечення попиту з боку фінансового сектору економіки. Так, за даними Національного банку України у 2013 р. процентні ставки за кредитами в національній валюті, виданих фізичним особам перебували на рівні 28—29%, а суб'єктам господарювання — 14—18% [6]. З одного боку, це пов'язано із порівняно високою вартістю залучених депозитів, а з іншого — із все ще високим рівнем кредитного ризику за вказаними позичковими операціями. З одного боку, це пов'язано із порівняно високою вартістю залучених депозитів. В нинішніх умовах для багатьох структур це є майже єдиним джерелом підтримки ліквідності і банки гостро конкурують між собою на ринку. В цьому зв'язку існують значні протиріччя між банками з іноземними капіталом, національними великими банками і банками з малим капіталом. Суть протиріч в тому, що банки, які пропонують високі ставки вкладникам, мають більші ризики. В зв'язку з цим вони повинні мати більш високі вимоги до внесків у фонд гарантування вкладів фізичних осіб. З іншого боку, високим рівнем кредитного ризику — на сьогодні, кредитні ресурси в гривні є дорогими, що стримує розвиток довгострокового іпотечного та споживчого кредитування, гальмує і стримує внутрішній попит на товари на внутрішньому ринку.

Про наявність проблем на ринку банківських послуг як наприкінці 2008 р., так і на початку 2014 р. свідчить різке зростання сукупних активів та зобов'язань через

курсову різницю, яка збільшила гривневий еквівалент усіх рахунків в іноземній валюті. Залишки за кредитами зросли під впливом зовнішніх чинників, що відразу різко збільшило кредитні і валютні ризики банків. В умовах відтоку вкладів та уповільненого погашення кредитів банківська система відчула гостру кризу ліквідності. Зокрема, протягом січня-вересня 2014 р. відтік депозитів в Україні становив понад 104 млрд грн., що становить понад 15% від обсягу депозитного портфелю банків України [7]. У структурі відтоку депозитів більша частина припадає на валютні вклади, розмір яких становив близько 6,5 млрд дол. США (понад 20% від валютного депозитного портфелю банків).

Ризиком і водночас проблемою ринку банківських послуг є законодавчо закріплена можливість фізичної особи у будь який час розірвати депозитний договір і вимагати дострокового повернення коштів згідно статей Господарського кодексу. Практика вказує на те, що судова система в цьому питанні майже завжди знаходиться на стороні позичальників. Тому ресурсна база, що надається домогосподарствами банкам не може вважатися стійкою, стабільною і надійною, банки вимушені резервувати значні високоліквідні кошти проти ризику панічного згорання депозитів. Практика 2008—2009 рр. показала, що відтік 5% депозитного портфелю для багатьох банків має фатальні наслідки.

Аналіз потоків фінансових ресурсів між банками та суб'єктами господарювання свідчить, що останні надають банкам найбільші можливості для отримання доходів за кредитами. Основними проблемами їх взаємовідносин з банками, крім високих процентних ставок за кредитами, які значно звужують коло споживачів банківських послуг (особливо з сегментів малого та середнього бізнесу), є недовіра до кредитних установ щодо захищеності своїх фінансових ресурсів. Так, у випадку втрати ліквідності банком, та наступного введення тимчасової адміністрації, шансів повернути з банку поточні й строкові кошти у юридичних осіб практично немає. Тому свої вільні обігові кошти вони скоріше будуть тримати у товарних залишках, на рахунках в іноземних банках, ніж на довгострокових депозитах в банківських установах України. За період 2005—2013 рр. ринок кредитів юридичних осіб генерував доходів для банківської системи у 2,5 рази більше, ніж ринок кредитів фізичних осіб, хоча сумарні обсяги цих ринків відрізняються у 4 рази. Це є непрямым доказом того, що населення за кредитами, у середньому, платить значно вищі процентні ставки, ніж юридичні особи та вказує на значні проблеми довіри між банками та їхніми корпоративними клієнтами.

Погана якість кредитного портфелю банків вимагає формування значних обсягів резервів, і тим самим відволікає значні фінансові ресурси. Частка проблемних кредитів хоч зменшилася вдвічі у 2013 р. порівняно із 2010 р. (з 14,9% до 7,7% за офіційними даними НБУ) в результаті списання безнадійної заборгованості та продажу проблемної кредитної заборгованості, все ж таки є занадто високою порівняно із країнами ЄС. Водночас криза 2014 р. знову спричинила стрімке погіршення кредитного портфелю та зростання частки проблемних кредитів до 11,2% станом на вересень 2014 р. [7]. Якщо ж оцінювати якість кредитного портфелю за

міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ), то частка проблемних кредитів є значно вищою і становить понад 30% станом на кінець 2013 р. [5]. За даними міжнародного рейтингового агентства Moody's частка проблемних кредитів українських банків у 2012—2013 рр. була ще вищою і становила близько 35% [8].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Завдяки проведеному аналізу показників, що характеризують сучасний стан розвитку ринку банківських послуг України було сформульовано основні проблеми його функціонування, які особливо гостро проявилися у період світової фінансово-економічної кризи 2008—2009 рр., а також політико-економічної кризи в Україні 2013—2014 рр. Таким чином, проблематика функціонування вітчизняного ринку банківських послуг полягає в існуванні ряду проблем макроекономічного та структурного характеру. Основні проблеми макроекономічного зводяться до наступних: повільні темпи ринкових перетворень вітчизняної економіки; наявність макроекономічних диспропорцій, особливо значного дефіциту державного бюджету; нестійкий і недостатньо прозорий фінансовий стан значної кількості підприємств; недостатній розвиток фондового ринку, ринку нерухомості, а також відсутність ринку землі; невисокий рівень доходів більшої частини населення; низький рівень довіри населення до національної валюти в результаті її значної девальвації у 2008 та 2014 роках та довіри до банківських установ. Водночас основними структурними проблемами, які є системними та взаємопов'язаними є: незначні розміри вітчизняного ринку банківських послуг; недостатній рівень капіталізації банків України; низький рівень концентрації та консолідації ринку банківських послуг України; невелика частка іноземного капіталу у структурі капіталу українських банків; занадто висока вартість банківських послуг; погана якість кредитного портфелю банків. Вирішення визначених проблем можливе шляхом реформування системи регулювання та нагляду за діяльністю банківських установ з використанням оновлених підходів до оцінки ризиків, надання звітності та відносин між банківськими установами та регулюючим органом на основі використання прогресивного світового досвіду та запровадження міжнародних стандартів щодо регулювання банківської діяльності.

Література:

1. Колобов Ю.В. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. — 2011. — № 3 (12). — С. 165—168.
2. Interactive map European banking markets [Electronic Resource] // Deutsche Bank. — Mode of access: [http://www.dbresearch.com/servlet/reweb2.ReWEB?rwnode=DBR_INTERNET_EN-PROD\\$RM_EU_BANKING&rwsite=DBR_INTERNET_EN-PROD](http://www.dbresearch.com/servlet/reweb2.ReWEB?rwnode=DBR_INTERNET_EN-PROD$RM_EU_BANKING&rwsite=DBR_INTERNET_EN-PROD)
3. Річний звіт НБУ за 2013 рік [Електронний ресурс] // НБУ. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=8253030>
4. Тимчасова адміністрація та ліквідація банків [Електронний ресурс] ФГВФО. — Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/payments/>

5. CEE Banking Sector Report [Electronic Resource] // Raiffeisen Research. — Mode of access: http://www.rbinternational.com/eBusiness/services/resources/media/829189266947841370-829189181316930732_829602947997338151_829603177241218127-902924031462552274-1-2-EN.pdf

6. Вартість кредитів за даними статистичної звітності банків України (без урахування овердрафту) [Електронний ресурс] // НБУ. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/files/Procentlastb_KR.xls

7. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] // НБУ. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807

8. Moody's: Ukraine's banking system outlook remains negative [Electronic Resource] // Moody's. — Mode of access: https://www.moody.com/research/Moodys-Ukraines-banking-system-outlook-remains-negative--PR_274170

References:

1. Kolobov, Yu. V. (2011), "Problems and prospects of the banking system of Ukraine", Journal of University of Banking of the National Bank of Ukraine, vol. 3, no 12, pp. 165—168.
2. Deutsche Bank Research (2013), "Interactive map European banking markets", available at: [http://www.dbresearch.com/servlet/reweb2.ReWEB?rwnode=DBR_INTERNET_EN-PROD\\$RM_EU_BANKING&rwsite=DBR_INTERNET_EN-PROD](http://www.dbresearch.com/servlet/reweb2.ReWEB?rwnode=DBR_INTERNET_EN-PROD$RM_EU_BANKING&rwsite=DBR_INTERNET_EN-PROD) (Accessed 24 September 2014).
3. The official site of the National Bank of Ukraine (2014), "2013 Annual report", available at: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=8253030> (Accessed 24 September 2014).
4. The official site of the Deposit Guarantee Fund (2014), "Caretaker administration and liquidation of banks", available at: <http://www.fg.gov.ua/payments/> (Accessed 28 September 2014).
5. The official site of Raiffeisen Bank International AG (2013), "CEE Banking Sector Report", available at: http://www.rbinternational.com/eBusiness/services/resources/media/829189266947841370-829189181316930732_829602947997338151_829603177241218127-902924031462552274-1-2-EN.pdf (Accessed 28 September 2014).
6. The official site of the National Bank of Ukraine (2014), "Cost of loans by reporting statistical data of banks in Ukraine (without overdraft)", available at: http://www.bank.gov.ua/files/Procentlastb_KR.xls (Accessed 20 September 2014).
7. The official site of the National Bank of Ukraine (2014), "Main activities of banking in Ukraine", available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807 (Accessed 28 September 2014).
8. The official site of Moody's Corporation (2013), "Ukraine's banking system outlook remains negative", available at: https://www.moody.com/research/Moodys-Ukraines-banking-system-outlook-remains-negative--PR_274170 (Accessed 30 September 2014).

Стаття надійшла до редакції 14.10.2014 р.